

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ: СУЧАСНІ ТА ПОВОЄННІ ВИКЛИКИ

TRANSFORMATION OF THE UKRAINIANS' POLITICAL MENTALITY: CURRENT AND POST-WAR CHALLENGES

Лавриненко Г.А.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та соціології
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри міжнародної політики
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

Зазначається, що процес формування політичної ментальності українців здебільшого залежить від історичного досвіду, соціально-політичних норм, традицій і цінностей. Запропоновано три етапи дистанціювання політичної ментальності українців від цінностей політичної системи радянського типу: політична дистиляція, політична сублимація та політична кальцинація. Наголошується, що процес трансформації політичної ментальності характеризується наступними універсальними для українського соціуму рисами: індиферентністю до влади, схильністю до народовладдя, орієнтацією на європейські демократичні цінності, прагненням до незалежності стосунків між державою та суспільством. Акцентується увага на тому, що в основі формування політичного менталітету українців лежить світоглядна інтенція захисту цілісності та самодостатності українського суспільства, що базується на ідеї «незалежності від», котру необхідно трансформувати в ідею «незалежності для». Аналізуються три складові політичного менталітету: здатність всіх громадян відчувати себе частиною держави; взаємна відповідальність народу та влади; взаємозв'язок і взаємовплив влади та народу через різні функціональні інститути. Визначається, що ключовим повоєнним викликом стане поділ українського суспільства та потенційна можливість загострення протиріч між окремими суспільними групами. Зауважується, що інтеграція до європейської спільноти стане універсальною тенденцією для українського суспільства у повоєнний період. А також активізується питання культури відмови по відношенню до політичних сил, які не змогли адаптуватися до нових соціально-політичних реалій. Підсумовується, що для успішного завершення процесу трансформації політичної ментальності українців необхідно віднайти універсальні методи вирішення вже існуючих та повоєнних викликів, особливо в питаннях консолідації суспільства.

Ключові слова: політична ментальність, трансформація, універсалізм, політична дистиляція, політична сублимація, політична кальцинація, консолідація суспільства, демократичні цінності.

The process of forming the political mentality of Ukrainians depends largely on historical experience, socio-political norms, traditions and values. The authors propose three stages of distancing the political mentality of Ukrainians from the values of the Soviet-type political system: political distillation, political sublimation and political calcination. The process of transformation of the political mentality is characterised by the following universal features of Ukrainian society: indifference to power, a tendency to democracy, orientation towards European democratic values, and a desire for independent relations between the state and society. It is emphasised that the formation of the political mentality of Ukrainians is based on the ideological intention to protect the integrity and self-sufficiency of Ukrainian society, which is based on the idea of "independence from", which must be transformed into the idea of "independence for". The authors analyse three components of the political mentality: the ability of all citizens to feel themselves part of the state; mutual responsibility of the people and the government; interconnection and mutual influence of the government and the people through various functional institutions. It is determined that the key post-war challenge will be the division of Ukrainian society and the potential for aggravation of contradictions between certain social groups. The authors note that integration into the European community will become a universal trend for Ukrainian society in the post-war period. The issue of a culture of rejection in relation to political forces that have failed to adapt to the new socio-political realities is also becoming more active. It is summarised that in order to successfully complete the process of transformation of the political mentality of Ukrainians, it is necessary to find universal methods of solving existing and post-war challenges, especially in the issues of consolidation of society.

Key words: political mentality, transformation, universalism, political distillation, political sublimation, political calcination, consolidation of society, democratic values.

Постановка проблеми. Докорінні зміни у всіх сферах суспільно-політичного життя, спричинені агресією Російської Федерації у 2014 році та поглиблені після повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, загострили питання з'ясування спільних та особливих рис політико-

ментального комплексу сучасного українського суспільства, а також його трансформації в умовах сучасних викликів. Враховуючи популярність політичних спекуляцій на фоні регіональних відмінностей українського суспільства, що пов'язані з відмінностями в соціально-політичному, еконо-

мічному та культурному становищі регіонів, говорити про сформованість загальноукраїнського політичного менталітету не є доречним. Проте в даному контексті постає актуальним питання виділення універсальних тенденцій розвитку та трансформації політичної ментальності українців після набуття незалежності та особливо в умовах російсько-української війни і після її завершення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання політичної ментальності розглядалися науковцями в різноманітних аспектах, як то управлінському, історичному, правовому тощо. Найбільш відомими є праці наступних дослідників: О. Бондаренко, В. Горбатенка, О. Донченко, О. Караульної, Е. Макаренко, Н. Новікової, В. Омелянчика, І. Поліщука.

Мета даного дослідження – проаналізувати процес трансформації політичної ментальності українців в контексті сучасних та повоєнних викликів.

Виклад основного матеріалу. Характер і темпи суперечливого та складного процесу формування політичної ментальності громадян України великою мірою залежить від історичного досвіду, традицій, цінностей, соціально-політичних норм, укорінених у минулому стереотипів та установок, які повільно піддаються зміні [1, с. 62].

Концепт «політичний менталітет» (від лат. *ments* – «розум, думка») може сприйматися як одержавлений спосіб мислення, притаманний громадянам країни, який визначається відповідним способом життя. Це, насамперед, менталітет державного рівня, пов'язаний із сприйняттям світу через державний світогляд. Враховуючи вищезазначене слід зауважити, що вирішити проблему подальшого ефективного існування України здатне тільки відродження національних, релігійних та індивідуальних ментальностей, де безумовну роль лідера-локомотива відіграє державно-політична ментальність [2, с. 67; 3, с. 95].

У процесі переходу від радянської тоталітарної політичної системи (Українська РСР) до демократичної (незалежна Україна) суспільство зіткнулося з радикальними змінами в усіх сферах життєдіяльності українців, набули поширення нові ідеї та форми соціально-політичного життя, тобто сформувався новий політичний менталітет суспільства. У масовій свідомості та політичній ментальності українців, колишніх *homo soveticus*, відбулося остаточне дистанціювання від цінностей політичної системи радянського типу, котре здійснювалося в три етапи [4, с. 59].

Політична дистилляція (очищення). Революції виникають в умах та серцях, а завершуються на барикадах. Помаранчева революція (2004 р.) та Революція Гідності (2014 р.) засвідчили повне неприйняття диктаторських та авторитарно-волюнтаристських практик сучасною українською

ментальністю, взагалі змінили вектори руху та іпостасі. Воля та свобода стали екзистенційними імперативами для сучасних представників української нації.

Політична сублимація (переорієнтація). Рівень очікувань, викликаний крахом старої тоталітарної системи та ейфорією від проголошення незалежності, увійшов у протиріччя з можливостями їх задоволення. Коли говорять про революційність, то забувають, що це лише відображення ментальності в теперішню мить. В Україні поступово народжується та здобуває розповсюдження новий, прозахідний тип політичного менталітету, який визначається поєднанням державної потреби зі суспільним потенціалом.

Політична кальцинація (удосконалення). Останні тенденції постмайданної української політики висвітили обнадійливі для майбутнього української державності ментальні характеристики сучасного українства – кристалізовану національну ідентифікацію та державницький характер політичної свідомості, які набули ще більшого поширення у перші місяці після повномасштабного вторгнення.

У найбільш загальному розумінні політична ментальність може розглядатися як спосіб відображення та засвоєння політичної реальності [5, с. 25].

Впродовж історичного розвитку української держави політична ментальність під тиском переважно зовнішніх факторів набувала рис індиферентності до влади, схильності до народовладдя, орієнтації на європейські демократичні цінності, прагнення до республіканської форми правління та незалежності стосунків між державою та суспільством, а також державою та церквою [6, с. 12].

Також в процесі трансформації на політичну ментальність українців накладався відбиток тривалого перебування етнічних українських земель у складі різних держав. У зв'язку з чим у населення виробилося достатньо специфічне ставлення до влади, що отримало прояв у потужному індивідуалізмі та непокорі до влади, оскільки протягом багатьох десятиріччів влада асоціювалася із «чужорідним тілом», що здатне викликати відчуття насилля, загрози. Звідси і сформувалося достатньо негативне ставлення до влади, відчуття незрозумілості та відчуження. [7, с. 379]. Відбулося перенесення несприйняття влади інших держав, що панували на українських землях, на політичну владу загалом. [8, с. 335].

В контексті багаторічної боротьби за національну незалежність, слід наголосити на ще одному аспекті формування політичного менталітету українців, котрий залишив відбиток і на українському сьогодні. А саме на ідеї свободи, в основі якої лежить світоглядна інтенція захисту цілісності та самодостатності українського суспільства.

пільства, що базується не стільки на ідеї «незалежності для», скільки «незалежності від». Саме тому вже на рівні ментальності можна спостерігати «активізацію протидії політичному, духовному, культурному й фізичному насильству, для збереження власної усвідомленої ідентичності, свого вже освоєного соціокультурного простору» [9, с. 212-215]. Відчуття «незалежності від» набуло такої універсальності в Україні, що досить часто дана позиція простежувалась під час виборів в Україні, коли більшість населення віддавали свої голоси не на підтримку одного кандидата, а в знак протесту проти іншого. Схожа ситуація спостерігається і зі згуртованістю, консолідацією суспільства, коли пік об'єднання припадає на період появи чітко вираженого зовнішнього ворога, від якого необхідно оборонятися за для безпеки української державності.

За ставленням до держави та питань демократичного розвитку все частіше у політичній ментальності українців спостерігається *політична сублімація*, коли на зміну прихильності до патерналістської, авторитарної моделі керування державою приходить чітко виражена потреба у народоправстві, схильності до ліберального ставлення до держави, коли саме держава відіграє домінуючу роль у взаємовідносинах зі суспільством.

В питаннях ідеологічної спрямованості політична ментальність українців завжди була багатокомпонентною, що неодноразово призводило до розколів у суспільстві, які були наслідком спекуляції політичних сил, особливо у передвиборчій період [10, с. 333]. Після 2014 року український політичний простір пройшов період *політичної дистилляції*, що дало змогу увійти до політикуму новим політичним силам, котрі ідейно спрямовані на збереження української нації та поширення ліберальних цінностей.

Також слід зауважити, що політичний менталітет має три специфічні складові: 1) здатність всіх громадян відчувати себе частиною держави; 2) взаємна відповідальність народу та влади; 3) взаємозв'язок і взаємовплив влади та народу через різні функціональні інститути [11, с. 250]. І кожна з цих складових після 24 лютого 2022 року набула нового наповнення. Консолідованість суспільства та відчуття приналежності до держави були рекордними від початку незалежності України. Український народ окрім притаманних мирному часу обов'язків відчув потужну відповідальність перед державою та своїми співгромадянами, що також дзеркально відобразилося з боку держави, котра окрім виконання звиклих функцій у вигляді забезпечення добробуту та соціального захисту громадян перемкнула свій вектор уваги на безпекову стратегію, яка стала системоутворюючою у військовий час. Проте, що стосується останньої складової, у вигляді взаємозв'язку та

взаємовпливу держави та народу, то тут скоріш спостерігається зворотна тенденція. Інтеракція поступово заміщається односторонніми діями примусового характеру, де держава виступає в якості ініціатора певних змін, а суспільство – виконавця. Дана ситуація складається перш за все через обмеження повноважень та можливостей різноманітних інститутів у період дії військового стану [12, с. 65].

Незважаючи на достатньо дискусійний характер прояву в Україні останньої складової політичного менталітету, військово-політична реальність обумовлює необхідність концентрації на спільній меті. Оскільки в українській історії вже були приклади прояву маргінального стану у політиці, коли наявність різних устремлінь, зовнішньополітичних орієнтацій та ідеологій призводила до регіональних розбіжностей, непорозумінь та політико-економічних криз [13]. У той же час, нехтування демократичними принципами функціонування держави, а також обмеження ключових прав та свобод громадян може призвести до поширення конфронтації між державою та суспільством, що особливо небезпечно під час війни.

Проте найголовніше випробування слід очікувати по завершенню воєнних дій, коли ментальному відродженню України протистоятиме одна з ключових повоєнних загроз – поділ українського суспільства. Поділ українців за різними ознаками існував й раніше. І хоча це офіційно не визнавалося на державному рівні, проте активно використовувалося різними політичними силами під час виборчих кампаній.

За даними директорки Інституту демографії та соціальних досліджень імені Михайла Птухи Елли Лібанової, в середині українського суспільства вже існує поділ на 4 великі групи. Перша – це військові (ЗСУ, Нацгвардія, тероборона тощо). Друга – хто не покидав своїх домівок та увесь час залишався в українських містах, котрі систематично зазнають ракетного обстрілу. Третя група – громадяни, що покинули свої домівки, проте евакуювалися в межах держави. І четверта – це ті, хто виїхав за кордон [14].

Кожна з цих груп володіє власним баченням подальшого розвитку взаємовідносин між окремими категоріями суспільства, вибудовування суспільної ієрархії згідно з оновленою соціально-політичною ситуацією, набуття певних соціально-економічних переваг. В даному контексті саме подолання соціокультурних викликів і протиріч повинно стати ключовою метою повоєнної розбудови оновленого українського суспільства на засадах сталого демократичного розвитку, політичного плюралізму та взаємоповаги один до одного [15, с. 249].

Висновки. Наразі можна констатувати, що українське суспільство від початку незалежності

ще ніколи не було настільки консолідованим, як після повномасштабного вторгнення. Проте також стає все більш зрозумілим, що результати завершення війни не будуть однозначно сприйняті всіма представниками громадянського суспільства. У зв'язку з чим вже на даному етапі слід розпочати підготовку до модернізації українського менталітету, котрий передбачав би не консервацію, а розхитування застарілих традицій. Коли критичне переосмислення та перегляд реальної соціально-політичної ситуації дасть змогу відтворити нову універсальну світоглядну основу для сприйняття оновлених ціннісних орієнтирів, котрі відповідатимуть вимогам часу та будуть підтримані сучасними та майбутніми українцями.

Інтеграційні тенденції до європейської спільноти стануть універсальною тенденцією для українського суспільства, в якому окрім інших чинників превалюватимуть ідеї поширення демократичних свобод та цінностей, оскільки під час дії воєнного стану більшість з них було нівельовано. У зв'язку з чим достатньо закономірним виглядає питання щодо можливості добровільної відмови від надповноважень зі сторони представників політичної влади в Україні та можливістю виникнення пов'язаних із цим політичних криз. Існуючі у політичній ментальності упередження щодо потенційного застосування насилля з боку держави, може призвести до поглиблення непокори суспільства та сепарації його від держави.

Крім того, у повоєнний період також активізується питання культури відмови по відношенню до політичних сил, які не змогли адаптуватися до нових соціально-політичних реалій та трансформуватися згідно до порядку денного. Політична дистилляція стане послідовним кроком в процесі розбудови оновленої політичної ментальності, що

сприятиме збільшенню політичної конкуренції та оновленню політичної еліти.

Також універсальним аспектом трансформації політичної ментальності у повоєнний період може стати політична кальцинація ідеї «незалежності для» як системоутворюючого елементу у процесі збереження суб'єктності української держави. Оскільки це дасть змогу зберегти достатньо високий рівень консолідації українського суспільства вже після завершення війни, коли необхідність оборонятися від зовнішнього ворога стане неактуальною і безпекова ситуація в державі стабілізується.

Отже в сучасній Україні відбувається трансформація політичної ментальності, котра почалася від набуття Україною незалежності і продовжується дотепер, навіть під час воєнних дій. Можна констатувати, що на теперішньому етапі розвитку Україна повністю дистанціювалася від цінностей політичної системи радянського типу, пройшовши процеси політичної дистилляції та сублімації, й удосконалюючи ментальні характеристики сучасного українства, завершує процес політичної кальцинації. Російсько-українська війна не призвела до стагнації трансформаційних процесів, а навпаки стала поштовхом до відродження політичного менталітету українців. Проте для успішного завершення процесу трансформації політичної ментальності українців політичній владі у особі держави необхідно сконцентруватися саме на пошуку універсальних методів вирішення вже існуючих та повоєнних викликів, особливо в питаннях консолідації суспільства. Адже вже існуючий розподіл на окремі групи населення свідчить про потенційні ризики стосовно майбутнього співіснування та взаєморозуміння цих груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко О.В. Українська національна ментальність як політична цінність. Гуманітарний вісник ЗДІА, 2009. Вип. 36. С. 57 – 67.
2. Грабовська І. Проблема засад дослідження української ментальності та національного характеру. Сучасність, 1998. № 5. С. 58 – 70.
3. Дем'яненко В. Ментальні характеристики політичної свідомості українців. Людина і політика, 2002. №1. С. 93 – 100.
4. Патлах І. М. Міждисциплінарна модель дослідження дискурсів національного менталітету. Людина і політика, 2002. №1. С. 54 – 63.
5. Балтаджи П. М. Поняття «ментальність» у сучасних наукових дослідженнях. Актуальні проблеми політики, 2012. 65. С. 22 – 28.
6. Макаренко Е.М. Ментальність і формування політичної культури нації (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук, спец. 09.00.03 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2000. 16 с.
7. Ячний А.М. Маніпулятивне спрямування трансформацій ментальності в сучасному українському суспільстві. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2017. No 2 (33). С. 377 – 380.
8. Поліщук І. Історична політична ментальність українства: проєкція у сучасність. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 2013. Вип. 3. С. 333 – 338.
9. Руденко Ю. Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 364 с.

10. Ковальська-Павелко І.М. Історична пам'ять як ментальний простір. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2017. № 2 (33). С. 331–334.

11. Ядловська О. Чинники становлення національно-політичної ментальності: український вимір. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2022. № 2 (117). С. 244 – 252.

12. Lavrynenko H., Donaj Ł. Mental Revival of Ukraine: A Stranger Among Friends? Środkowoeuropejskie Studia Polityczne, 2023. (2). P. 51 – 69.

13. Бесєдіна Т. П. Специфіка української ментальності: мовний аспект. URL: http://www.iai.gov.ua/_u/iai/dtp/conf/7/articles/sec1/s1a.html (дата звернення: 14.02.2024).

14. Під час війни українське суспільство розділилося на чотири групи – Лібанова. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20231111-pid-chas-vijny-ukrayinske-suspilstvo-rozdilylosya-na-chotyry-grupy-libanova/> (дата звернення: 10.02.2024).

15. Тополь О.В. Архетипи української ментальності в міфопоетичному дискурсі. Гілея: науковий вісник, 2014. Вип. 87. С. 247 – 250.